

JERUSALEM מכון ירושלים
INSTITUTE למחקרי מדיניות
FOR POLICY معهد القدس
RESEARCH لبحث السياسات

ניווט עדין במציאות מורכבת: השירות הלאומי במזרח ירושלים

דגנית לוי, רהף אלסעד, נועם שני

ניווט עדין במציאות מורכבת השירות הלאומי במזרח ירושלים

דגנית לוי, רהף אלסעד, נועם שני

ירושלים, 2024

הוצאת הפרסום לאור התאפשרה הודות לתמיכה של שותפינו:

מכון ירושלים למחקרי מדיניות | פרסום מספר 616

ניווט עדין במציאות מורכבת

השירות הלאומי במזרח ירושלים
דגנית לוי, רהף אלסעד, נועם שני

מנהל פרסום: נדב זיצ'ק

עריכת לשון: ענבר קמחי-אנגרט

עימוד: אסתי ביהם

עיצוב כריכה: סטודיו אירה גימבורג

תמונת השער: Salajejan, Istockphoto

לציטוט (APA):

לוי, ד', אלסעד, ר' ושני נ' (2024). ניווט עדין במציאות מורכבת: השירות הלאומי במזרח ירושלים. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

© 2024, מכון ירושלים למחקרי מדיניות

בית חי אלישר

רח' רד"ק 20, ירושלים 9218604

www.jerusalemstitute.org.il

info@jerusalemstitute.org.il

תוכן העניינים

4	תקציר
7	מבוא
10	א. התפתחות השירות הלאומי־אזרחי בישראל
10	רקע היסטורי
14	מודלים להתנדבות ממוסדת של צעירים וצעירים מהאוכלוסייה הערבית
16	ב. השירות הלאומי במזרח ירושלים: תמונת מצב
16	אפיון המתנדבות והמתנדבים מאוכלוסיית מזרח ירושלים
18	הערכת הפוטנציאל לשירות לאומי בקרב אוכלוסיית מזרח ירושלים
19	הגופים הקולטים (מקומות ההתנדבות)
21	תנאי השירות
24	ג. חסמים ואתגרים בשירות הלאומי במזרח ירושלים
24	ההתנגדות לשירות הלאומי
26	חסמים ואתגרים נוספים
28	ד. השירות הלאומי ו'שנת מעבר': הדומה והשונה
31	סיכום וכיווני פעולה
35	ביבליוגרפיה

תקציר

סיום לימודי התיכון מהווה צומת משמעותי בחייהם של צעירים בכלל. זו היא נקודת המעבר מגיל ההתבגרות לבגרות צעירה. באוכלוסייה היהודית בישראל יש מסלול "טבעי" ומובנה במידה רבה שבו צפוי בוגר מערכת החינוך להשתלב עם סיום לימודיו – בין במסגרת צבאית או שירות לאומי-אזרחי ובין במסגרת ישיבה תורנית. מסלול טבעי זה כולל בתוכו מסגרות 'מעבר' נוספות, המשמשות לא רק כהכנה ללימודים ולתעסוקה, אלא גם כהכנה לשירות הצבאי או הלאומי-אזרחי, כגון שנת השירות, המכינה האזרחית והמכינה הקדם-צבאית.

בניגוד לכך, עבור האוכלוסייה הערבית בישראל אין מסלול "טבעי" של 'מעבר' לבגרות הצעירה. נקודת חולשה משמעותית בהקשר זה טמונה במערכת החינוך הערבית ובהתמקדותה בהצטיינות אקדמית ופחות בבניית זהות, בתחושת שייכות ובחינוך למעורבות קהילתית ולאזרחות פעילה. נקודה זו מגבירה את הפער שנוצר בקרב צעירות וצעירים ערבים ביחס למקביליהם היהודים בסיום לימודי התיכון. כך, רבים מהם מתחילים באופן ישיר את חייהם כבוגרים בסיום לימודיהם התיכוניים ופונים ישירות לשוק התעסוקה או ללימודים, בעוד שאחרים נותרים חסרי מעש.

בעשרים השנים האחרונות מתפתחות עבור ערביי ישראל מסגרות שונות לשירות ולהתנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים, שהעיקריות הן שירות לאומי ו'שנת מעבר'. המחקר מבקש להעמיק בסוגיית ההתנדבות הממוסדת במסגרת השירות הלאומי של צעירות וצעירים ממזרח ירושלים ולהציע כיווני פעולה שיסייעו להתאים את השירות לצורכיהם ולמאפייניהם הייחודיים.

תמונת מצב

◀ בשנת 2023 התנדבו לשירות לאומי 523 מתנדבים ערבים ממזרח ירושלים, שהם כ-6.7% מכלל השנתון של צעירים ערבים בירושלים. להשוואה, מקרב כלל האוכלוסייה הערבית, הערכה היא ש-11% מתנדבים לשירות לאומי.

◀ 96% מהמתנדבים הערבים ממזרח ירושלים הם בנות, ו-4% בלבד בנים. בקרב כלל המתנדבים מהאוכלוסייה הערבית שיעור הבנים גבוה משמעותית: 88% בנות, ו-12% בנים.

◀ הערכת הפוטנציאל לשירות לאומי של ערבים ממזרח העיר עומדת על 31% מהצעירות ועל 63% מהצעירים משנתון ממוצע.

◀ במזרח ירושלים פועלים שני גופים משלחים מרכזיים: עמותת ש"ל-שילה – שדרכה מתנדבים 80% מהצעירות והצעירים, בעיקר במערכת החינוך בשכונות מזרח העיר; והאגודה להתנדבות – המשלחת 10% מהמתנדבות והמתנדבים, בכלל זה בבתי חולים במערב ירושלים; 10% הנותרים מתנדבות ומתנדבים דרך גופים משלחים אחרים.

◀ 78% מתנדבות בבתי ספר ובגנים בשכונות הערביות. מרביתן באות מאוכלוסייה מוחלשת, ומתגוררות בשכונות מחנה הפליטים שועפאט וכפר עקב. מנהלת בית הספר קובעת את המשימה של המתנדבת במוסד. המשימה יכולה להיות צילום דפים או סיוע למורה וחונכות תלמידה, אולם אין הגדרת תפקיד ברורה ומחייבת. זאת ועוד, לפי הדיווח במחקר, המתנדבות לא קיבלו הכשרה מקצועית בתחום החינוך וגם המוסדות לא הוכשרו לקראת קליטתן. ככלל, דווח על קשיים מרובים בערוץ פעולה זה.

◀ ההתנדבות בבתי חולים במערב ירושלים נעשית במסגרת 'מיזם תנופה' באמצעות האגודה להתנדבות. המיזם החל לפעול השנה ומשולבות דרכו 25 מתנדבות. הצעירות הללו באות מאוכלוסייה חזקה יותר. הן שולבו כעוזרות אחיות ואחים ובהמשך יוכלו להיות עוזרות רופאה או רופא ויעברו קורס לקיחת דמים.

◀ ההתנגדות לשירות הלאומי מגיעה משלושה כיוונים בולטים. הראשון והעיקרי אידאולוגי. השירות הלאומי נתפס כמנוגד לתרבות ולתפיסות הלאומיות של ערביי מזרח ירושלים, ומלווה בהתנגדות ובחשש מתהליכי "ישראלזציה" ו"נורמליזציה" (تطبيع طبيعي). כיוון ההתנגדות השני נובע מפחד ומהיעדר מידע על אודות השירות הלאומי. והסיבה השלישית להתנגדות היא תועלת אישית, היות שהשירות הלאומי נתפס כחסר ערך מבחינת תועלת אישית ובשל היכולת להרוויח שכר גבוה יותר בעבודה.

◀ הגופים המשלחים משתמשים במספר אסטרטגיות התמודדות עיקריות עם ההתנגדות לשירות הלאומי: עבודה 'מתחת לרדאר' ושמירה על עמימות; מסגור ההתנדבות כתרומה לחברה המקומית; הימנעות מעיסוק בסוגיית הלאום; עבודה באמצעות רכזות מזרח ירושלמיות והדגשת היתרונות והתועלת האישית.

◀ את השירות הלאומי במזרח ירושלים מאפיינים אתגרים נוספים: גיוס בנים; גיוס מתנדבות ומתנדבים מאוכלוסייה חזקה; שליטה ברמה נמוכה בעברית; קשיים בהתמדה; התנדבות בבתי ספר המלווה בקשיים מרובים; ומעבר מחסום למתנדבות ולמתנדבים משכונות שמעבר לגדר הפרדה.

כיווני פעולה

1. הרחבת הגיוס של בנים ואוכלוסייה חזקה.
2. יצירת מקומות התנדבות איכותיים: התנדבות שמובילה לפיתוח מקצועי עתידי; מסלול שמובנה בתוכו קידום במהלך תקופת ההתנדבות; התנדבות במסגרת פעילות לנוער שהמתנדבות והמתנדבים השתתפו בה כחניכים בתיכון. נוסף על כך, מוצע לסקור את המשימות בגופים הקולטים הקיימים כדי לאתר ולהרחיב משימות בעלות חשיבות ולצמצם כאלה שאינן.
3. הקצאת תקני שירות נוספים שייועדו להתנדבות במשימות איכותיות או עבור בנים.
4. הפיכת ההתנדבות של מתנדבות ומתנדבים מאוכלוסייה מוחלשת לאיכותית יותר.
5. ארגון מחדש של ההתנדבות בבתי הספר במזרח ירושלים באמצעות הגדרת משימות איכותיות, קביעת מפתח למספר המתאים של מתנדבות ומתנדבים בכל מוסד ובניית הכשרה מקצועית עבורם ולמוסדות לקראת העבודה המשותפת.
6. איתור ופיתוח של מקומות התנדבות בשכונות שמעבר לגדר הפרדה, במטרה לשפר שם את רמת השירותים.
7. הצעת הכשרה מקצועית לקראת השירות ובמהלכו כדי לאפשר למתנדבות ולמתנדבים נקודת התחלה מהותית טובה יותר מבחינה תעסוקתית ואקדמית.
8. מתן אולפן עברית ברמה גבוהה. צעד זה יכול להוות גורם משיכה חיובי ומשמעותי לשירות הלאומי.
9. הכשרת הגופים הקולטים וליווי שלהם במהלך ההתנדבות אצלם.
10. ליווי הבוגרים והבוגרות בהשתלבות בתעסוקה ובלימודים בתום השירות.

תקופת המעבר מגיל ההתבגרות לבגרות צעירה היא תקופה משמעותית. המתבגרים מעצבים את זהותם כאנשים בוגרים, את ציפיותיהם מעצמם ואת השאיפות הנוגעות לחייהם האישיים ולהשתלבותם העתידית בחברת המבוגרים. מדובר בתהליך אישי, הנעשה מתוך אינטראקציות חברתיות, שבתורן מסייעות בגיבוש הזהות והשתלבות בעולם. היות שמדובר בתהליך דיאלקטי, שאינו קורה בחלל ריק, מתבגרים המשתייכים לקבוצות מיעוט, וסובלים מהדרה ממשאבים חומריים ותרבותיים, ייטו לפתח שאיפות נמוכות יותר בתחומי ההשכלה הגבוהה והתעסוקה. ערביי ישראל (אזרחי המדינה), ויתר על כן ערביי מזרח ירושלים (תושבים, שאינם אזרחי המדינה) מתמודדים עם אפליה מערכתית, פוליטית, חברתית, כלכלית ותרבותית כקבוצת מיעוט. לאחר שנים ארוכות שהיחס לערבים התבסס על גישה ביטחונית, בשנים האחרונות ניתן להצביע על שינויים במדיניות, לעבר גישה המשלבת גם היבטים חברתיים-כלכליים. בתוך כך, נעשו מאמצים להגביר את זיקותיה של האוכלוסייה הערבית לכלל החברה הישראלית בתחומים שונים, ובעיקר בתעסוקה ובאקדמיה (נאס, 2020; בר-שלום ואחרים, 2022).

התנדבות מסייעת לצעירים לפתח מגוון יכולות אישיות, חוסן וכלים להתמודדות בעולם הבוגרים. ראשית, תחושת ערך עצמי, אמפתיה ויכולת ליצור קשרים משמעותיים עם אנשים ועם מוסדות. שנית, עצמאות, יכולת ניהול זמן, יכולת פתרון בעיות ויצירתיות. כל אלה הן מיומנויות חשובות של עולם העבודה ויסודות חשובים בהתפתחות האישית, כמו גם צבירת ניסיון ופיתוח העדפות אישיות שיכולות לסייע בבחירת תחום עיסוק או לימודים (בושריאן ואחרים, 2024). נוסף על כך, התנדבות תסייע לרוב בפיתוח תחושת אחריות אישית וחברתית ויכולת פתרון סכסוכים. צעירים מתנדבים ייטו להרגיש חלק פעיל ומשפיע בקהילה (ואזן-סיקרון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2011).

מכאן, שהתנדבות בשנות הנעורים עשויה להשפיע לטובה על עתיד המתבגר בתחום ההשכלה והתעסוקה במספר מובנים: בפן הרגשי – קידום משאבים פסיכולוגיים-נפשיים, כמו תחושת שייכות לקהילה, תחושת שליטה והצלחה ותחושת צדק ומוסר. במסגרות קבוצתיות של התנדבות, גם האינטראקציה עם קבוצת השווים מסייעת בפיתוח יכולות ביטוי רגשי ויכולות תמיכה אישיות ומקצועיות. כל אלה יגדילו את הסיכוי להרגיש

מרוצים ומצליחים בגיל מבוגר. בפן האקדמי – נמצא כי התנדבות בגיל צעיר מסייעת בהעלאת המוטיבציה האקדמית ובשיפור תוצאות הלימודים. בפן החברתי – התנדבות נמצאה בקשר חיובי עם יכולות בין-אישיות ועבודת צוות.

כדי לקיים פעילויות התנדבות בצורה מיטבית חשוב ליצור מנגנוני תמיכה מערכתיים, כגון תוכניות הכוונה והדרכה, משוב והערכה, שיאפשרו ליצור הזדמנויות ללמידה עצמית, התפתחות ושיפור. כמו כן, כדי לפתח מערך התנדבות טוב ויעיל, חשוב להבין את המוטיבציות השונות להתנדבות בהתאם למאפייני האוכלוסייה המתנדבת, ולהתאים את הפעילות למוטיבציות האישיות הללו.

בעשרים השנים האחרונות מתפתחות עבור ערביי ישראל מסגרות שונות לשירות ולהתנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים, שהעיקריות בהן הן שירות לאומי ו'שנת מעבר'. בהקשר זה, מחקרנו מבקש להעמיק בסוגיית ההתנדבות הממוסדת במסגרת השירות הלאומי של צעירות וצעירים ערבים ממזרח ירושלים.

מטרת המחקר

להציע כיוונים לשינוי ולפיתוח של ההתנדבות הממוסדת של צעירות וצעירים ערבים ממזרח ירושלים במסגרת השירות הלאומי, וזאת כדי להתאים את השירות הלאומי לצרכים ולמאפיינים שלהם.

מערך המחקר

המחקר בוצע במחצית הראשונה של שנת 2024 (במהלך מלחמת 'חרבות ברזל') וכלל סקירת ספרות, ניתוח נתונים מנהליים וראיונות איכותניים. כלל המידע נותח בצורה אינטגרטיבית לתובנות ולהמלצות ליישום.

◀ **סקירת ספרות:** הסקירה כוללת שני נושאים. הראשון, סקירה היסטורית של התפתחות השירות הלאומי בישראל; השני, סקירה על החשיבות של התנדבות ממוסדת של בני נוער וצעירים ומודלים להתנדבות ממוסדת של צעירים.

◀ **ניתוח נתונים מנהליים:** נאספו נתונים מהרשות לשירות לאומי-אזרחי וממקורות מידע נוספים במטרה להציג תמונת מצב על היקף ההתנדבות לשירות לאומי בכלל

ובמזרח ירושלים במיוחד. נוסף על כך, בוצע ניתוח של פוטנציאל הרחבת השירות הלאומי במזרח ירושלים.

◀ **ראיונות איכותניים מובנים למחצה:** בוצעו 18 ראיונות עם גורמים מהרשות לשירות לאומי-אזרחי ועם חבר ועדת 'עברי' שעסקה בשירות הלאומי-אזרחי, גורמי מטה ורכזות שטח מהגופים המשלחים, מנהלות בית ספר במזרח ירושלים שמשולבות בהם מתנדבות שירות לאומי (הגופים הקולטים), ועם מתנדבות (בנות בלבד) כיום ובעבר בשירות הלאומי ממזרח העיר.

נושאי המסמך

◀ סקירה היסטורית של התפתחות השירות הלאומי-אזרחי בישראל ובפרט עבור האוכלוסייה הערבית ובמזרח ירושלים.

◀ היכרות עם מודלים להתנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים ערבים בישראל (כגון שירות לאומי, שנת מעבר, שנת התנדבות בקהילה ועוד) במטרה לאתר כיוונים לפיתוח השירות הלאומי במזרח ירושלים ולעלות תובנות בנוגע להתאמתו לצרכים ולמאפיינים של הצעירות והצעירים הערבים בירושלים.

◀ למידה מעמיקה של השירות הלאומי במזרח ירושלים – מה קיים, כיצד נתפס השירות הלאומי במזרח העיר, ומהי התרומה הנתפסת ושביעות הרצון של מתנדבות ובוגרות השירות הלאומי ממזרח ירושלים.

המחקר נערך בשיתוף משרד ירושלים ומסורת ישראל כחלק ממחקר מלווה ליישום החלטת הממשלה 3790. החלטה זו שמה לה למטרה לצמצם פערים חברתיים-כלכליים ולקדם פיתוח כלכלי במזרח ירושלים בשישה תחומים, ובהם תחום החינוך. אנו מודות לז'אן בן-כליפא ולאהוד (אודי) פראוור ממכון ירושלים למחקרי מדיניות על התובנות החשובות ועל התמיכה בביצוע המחקר.

א. התפתחות השירות הלאומי־אזרחי בישראל

רקע היסטורי

השירות הלאומי־אזרחי הוא שירות בהתנדבות של צעירים בגילאי 17-24 לתקופת זמן של שנה, וניתן על פי רוב להרחיב אותה לשנה נוספת, וניתן גם להפסיקה בכל שלב. השירות הלאומי־אזרחי עבור האוכלוסייה הערבית מוסדר בחוק השירות האזרחי משנת 2017. השירות הוקם בשנת 1971 כחלופת שירות צבאי עבור בנות מהמגזר הדתי. בעקבות המלצות 'ועדת בן־שלום' בשנת 1997 התרחב השירות הלאומי בחסות משרד הרווחה לכל מי שאינו משרת בצבא – כיוון שקיבל פטור או כיוון שאינו נקרא לשירות צבאי. בשנת 2007 התקבלה החלטת ממשלה 1215 בנושא 'כינון שירות לאומי־אזרחי (דו"ח ועדת עברי)'. במסגרתה הוחלט בין היתר " (א) להרחיב באופן מדורג את האפשרות לשרת שירות אזרחי־לאומי לכל אזרחי ישראל שאינם משרתים על פי דין בשירות הביטחון, תוך שמירת עדיפות ובכורה לשירות הביטחון במסגרת צה"ל; (ב) להקים מסגרת ממשלתית אחודה שתפעיל הן את השירות האזרחי הן את השירות הלאומי".¹ בהחלטה זו נכללת גם האוכלוסייה הערבית. כך הוקמה בשנת 2007 'הרשות לשירות הלאומי־אזרחי' (חילו וחיים, 2014; דו"ח ועדת עברי, 2005). השירות הלאומי מיועד כיום באוכלוסייה היהודית לכל מי שקיבל פטור משירות צבאי, גברים ונשים, דתיים ושאינם דתיים; באוכלוסייה הערבית לצעירות וצעירים שאינם נקראים לשירות צבאי; נוסף על כך, השירות הלאומי מפעיל מסלולים למתנדבים עם מוגבלות או לנוער בסיכון. השירות האזרחי (שנקרא בחוק שירות לאומי־אזרחי) מיועד לגברים חרדים.

הרשות לשירות לאומי־אזרחי נמצאת בעיצומו של תהליך אסטרטגי. במסגרתו הוגדר 'משולש השירות' – פריזמות שדרכן מכוונים את מטרות השירות הלאומי־אזרחי עבור כל קבוצת אוכלוסייה: צורכי המדינה והחברה, צורכי שוק התעסוקה העתידי וצורכי המתנדבת והמתנדב. עבור האוכלוסייה הערבית והדרוזית (ובכלל זה ערביי מזרח ירושלים) המטרות הן "יצירת הזדמנות לצעירי וצעירות החברה הערבית להשתלבות בחברה הישראלית, תוך שמירה על זהותם, תרומה משמעותית, והכנה מיטבית לחיי התעסוקה והאקדמיה וחוויות אזרחות חיובית ותורמת לחברה ולמדינה" (הרשות לשירות לאומי־אזרחי, 2024, שקף

¹ https://www.gov.il/he/departments/policies/2007_des1215

15). בקנה אחד עם המטרות הללו, מרבית המרוויינים רואים בשירות הלאומי־אזרחי כלי להשגת המטרות יותר מאשר תפיסת ההתנדבות עצמה כמטרה. הרשות הגדירה גם את מנועי הצמיחה עבור האוכלוסייה הערבית במסגרת השירות הלאומי: "תקינה תומכת רפורמה", שירות מוטה השתלבות בחברה הישראלית, שבירת מחסום השפה [העברית], גיוון תעסוקתי והכשרה איכותית, הכשרות מעטפת והכנה לחיי תעסוקה ואקדמיה, תוכניות ייעודיות לגברים והגברת השיח המקצועי ודחיקת הפוליטי" (הרשות לשירות לאומי־אזרחי, 2024, שקף 16).

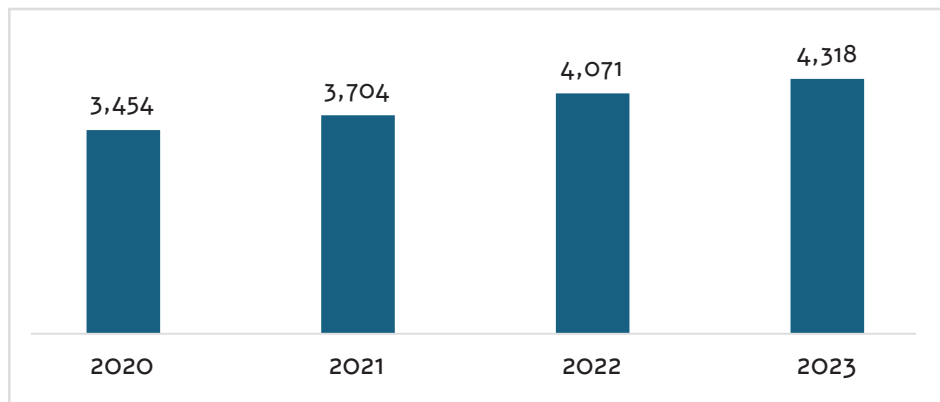
הרשות מתכללת את כלל פעילות השירות הלאומי־אזרחי בישראל. נושא מרכזי שהרשות מקדמת הוא שילובם של מתנדבות ומתנדבים ממגוון של מגזרים, בין היתר, באמצעות יצירת מסגרות מתאימות לקהלים אלה, וכן קידום המעמד, הזכויות ותנאי השירות שלהם. הרשות קובעת את חלוקת התקנים בין הגופים המשלחים בתקנים שבמימון ממשלתי – את מספר המתנדבים בכל גוף משלח, ומפעילה מערך פיקוח ובקרה על הגופים המשלחים והקולטים. הגופים המשלחים אחראים לגייס, לשבץ, להכשיר ולפקח על השילוב של המתנדבות והמתנדבים בגופים הקולטים – במקומות ההתנדבות. נוסף על כך, הגופים המשלחים מלווים ודואגים לרווחה של המתנדבות והמתנדבים.

תרשים 1: "השחקנים" בשירות הלאומי־אזרחי

19,202 צעירות וצעירים מתנדבים כיום לשירות לאומי־אזרחי (הרשות לשירות לאומי־אזרחי, 2024, נכון ל־12/2023). מתוכם 13,577 יהודים ו־5,625 ערבים. 71% מהמתנדבות ומהמתנדבים באים מהאוכלוסייה היהודית ו־29% מהאוכלוסייה הערבית. שיעור המתנדבות והמתנדבים מהאוכלוסייה הערבית במגמת עלייה. כך בשנת 2020 הצטרפו 3,454 מתנדבות ומתנדבים חדשים ובשנת 2023 מספרם עלה ל־4,318 מתנדבות ומתנדבים חדשים.

תרשים 2: מצטרפים ערבים לשירות הלאומי לפי שנת התחלה

לפי סקר שערכו ח'טיב ואחרים (2021), המניעים של צעירות וצעירים ערבים (בני 18-24) להתנדב לשירות לאומי מגוונים, ונוגעים למניעים שיש בהם תרומה לחברה לצד מניעים המקדמים פיתוח אישי.

לוח 1: המניעים של צעירות וצעירים ערבים להתנדב לשירות לאומי

שיעור הצעירים*	המניע
93%	טיפוח אישיות עצמאית ואחראית
92%	לעשות משהו מועיל בתקופה שבין סיום התיכון להמשך הלימודים או היציאה לעבודה
91%	השגת עבודה טובה יותר בעתיד
90%	התנסות בדברים חדשים
85%	רכישת ניסיון מקצועי
82%	תרומה לחברה הערבית
72%	קידום שוויון בין ערבים ויהודים
71%	קבלת הטבות למי שמשרת בצבא
61%	רווח כספי
55%	הימנעות מאבטלה
44%	תרומה למדינה ולחברה הישראלית
37%	פיתוח קשרים עם יהודים

* מוצג שיעור הצעירים שמסכימים או נוטים להסכים עם כל היגד/מניע

בהליך שיתוף ציבור שקיימה הרשות לשירות לאומי-אזרחי בשנת 2021, נמצא כי השיקולים העיקריים של צעירות ערביות בבחירת מקום השירות הם קבלת ניסיון מקצועי, קרבה לבית והשתלבות בחברה (הרשות לשירות לאומי-אזרחי, 2021).

לוח 2: המניעים של צעירות ערביות בבחירת מקום השירות

המניע	סך הכול
קבלת ניסיון מקצועי	51%
קרבה לבית	48%
השתלבות בחברה	47%
התאמה לכישורים ולתכונות החזקות שלך	36%
תפקיד משמעותי ומוערך	36%
חיזוק השפה העברית	31%
התאמה לשאיפות המקצועיות	29%
אפשרות לשמור על אורחות החיים שלך	24%
המלצה של חברים	17%

באותו הליך שיתוף ציבור שקיימה הרשות, נמצא עוד כי עבור 70% מהצעירות הערביות, ההחלטה היכן לשרת הושפעה מהעמיד שתכננו, לעומת 59% מהגברים החרדים, 46% מהצעירות היהודיות הלא דתיות ו-35% מהצעירות הדתיות; 69% מהצעירות הערביות השיבו כי בזכות השירות הלאומי ימשיכו ללימודים מתקדמים, למול 31%-39% בקרב הצעירים והצעירות משאר הקבוצות; 48% מהצעירות הערביות סברו שירצו להמשיך לעסוק בתחום שהן משרתות בו, בהשוואה ל-38%-45% בשאר הקבוצות (הרשות לשירות לאומי-אזרחי, 2021). במחקר איכותני שערכה הרשות שנה קודם (הרשות לשירות לאומי-אזרחי, 2020) נמצא בין היתר, כי המוטיבציה המרכזית של האוכלוסייה הערבית לבחור לשרת היא תפיסת השירות כמקפצה לחיים ובכלל זה הרצון לצאת מהיישוב ומבית ההורים, לרכוש מקצוע, לשפר את השליטה בעברית, להיחשף לאוכלוסייה הכללית ולקבל בסיס ללימודים אקדמיים.

בר-שלום, היטמן, אור וריקובר (2022) מייחסים את העלייה במספר המתנדבים מהאוכלוסייה הערבית להגברת מדיניות האינטגרציה וההשקעה באוכלוסייה הערבית על ידי הממסד הישראלי. הדבר מעיד על מגמה חיובית בהשתלבות האוכלוסייה הערבית

בחברה הישראלית. לטענתם, גם שיתוף הפעולה של הציבור הערבי במהלך מגפת הקורונה מצביע על מגמת שינוי ביחסי ערבים-יהודים בישראל. עם זאת, המוטיבציה של בני נוער ערבים להתנדב לשירות לאומי מונעת לרוב גם ממניעים מעשיים ומהרצון להשתלב בנקודת פתיחה טובה יותר בשוק העבודה על ידי רכישת ניסיון מקצועי ופיתוח כישורים אישיים, כפי שמעידים גם הנתונים שהוצגו זה עתה.

מודלים להתנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים מהאוכלוסייה הערבית

כל ארגון או עמותה המפעילים מודל כלשהו של שירות לאומי לאוכלוסייה הערבית מגדיר את עצמו מעט אחרת, אם כי יש לציין כי המודלים ברובם דומים במבנה, במטרות ובתחומי העיסוק שהם מציעים למתנדבים. ההבדל בשמות סמנטי, ויכול להעיד על אוריינטציה מסוימת.

להלן פירוט של מודלים לשירות והתנדבות לפי דוגמאות נבחרות:

1. שירות לאומי ושירות אזרחי קהילתי

תחומי התנדבות העיקריים הם חינוך (פורמלי, בלתי פורמלי וחינוך מיוחד), רווחה, בתי חולים וקופות חולים, טיפת חלב והגיל השלישי. תחום התנדבות נוסף הוא ביטחון פנים, משטרה, כבאות, שירות בתי הסוהר, ועמותות וארגונים חברתיים. ישנן שתי אפשרויות למיקום פעילות ההתנדבות – שירות בתוך הקהילה, כלומר, במקום המגורים של המתנדבות והמתנדבים, או שירות מחוץ לקהילה במסגרות בחברה הישראלית הכללית.

כחלק ממסגרת ההתנדבות, הגוף המשלח מספק ליווי מקצועי ותומך לאורך השנה. הרכזת מלווה את המתנדבות והמתנדבים באופן פרטני, מבקרת במקומות ההתנדבות, מקיימת שיחות אישיות ומסייעת בהתמודדות עם קשיים ובהתפתחות האישית שלהם. נוסף על כך, הם מקבלים דרך הרשות לשירות לאומי-אזרחי תוכניות הכשרה שקשורות לאופי מסגרת ההתנדבות, ומועברות במשך מספר ימים לפני תחילת הפעילות, במטרה לתת רקע וכלים ראשוניים. נוסף על כך, במשך תקופת ההתנדבות הראשונה (חמישה חודשים), מתקיימת הכשרה יומית להעמקת התכנים. בשירות שאינו בתחום החינוך, המתנדבות והמתנדבים מקבלים הכשרה חודשית, במטרה להכינם 'לחיים שאחרי השירות האזרחי'. בדגש על פיתוח אישי, תעסוקה, קריירה ואקדמיה. בשני המקרים, מתקיים גם ליווי אישי שנועד לדאוג לזכויותיהם במהלך השירות ובסופו.

נוסף על כך, הרשות לשירות לאומי־אזרחי מעניק קורסי עברית במהלך החופשות המרוכזות (חורף, אביב וקיץ). קורסי העברית ניתנים לפי רמת הידע האישית של כל אחת ואחד, וכן ניתן קורס יע"ל המכין את המתנדבות והמתנדבים למבחן של רמת ידע ושליטה בשפה העברית לקראת לימודים אקדמיים, למי שמעוניינים בכך.

2. שנת התנדבות בקהילה

אלכא־ג'וינט ישראל הפעילה תוכנית התנדבות עבור האוכלוסייה הערבית בשני מודלים שונים – האחד עבור האוכלוסייה הדרוזית והשני עבור האוכלוסייה הערבית. התוכנית לוותה במחקר הערכה (ואזן־סיקרון וכאהן־סטרבצ'נסקי, 2011). התוכנית נמשכה כשנה והופעלה במבנה של מסגרת קבוצתית מודרכת (15–20 צעירות בקבוצה). התוכנית כללה התנדבות ולימודים, שמטרתם הייתה לסייע בתהליך של התפתחות אישית ו'אזרחית' וכן לספק ידע וכלים להשתלבות בהשכלה גבוהה ובעולם התעסוקה.

מטרתו העיקרית של המודל עבור האוכלוסייה הדרוזית הייתה ליצור מעורבות קהילתית, בעיקר בתחום החינוך. המודל עבור האוכלוסייה הערבית היה של תוכנית מנהיגות, שכללה פעילות קהילתית בשם 'התנסות'. במסגרת ההתנסות נדרשו הצעירים להתנדב במהלך השנה בשני ארגונים וליצור בכל אחד מהם פרויקט אישי. לרוב היו אלה קורסי מחשבים להורים בבית ספר או קורסי קריאה וכתיבה לבעלי מוגבלויות וכד'. המתנדבות בתוכנית באו מאוכלוסייה חזקה באופן יחסי, בדרך כלל עם ניסיון קודם בהתנדבות או בתוכניות מנהיגות כאלה או אחרות. הן עברו הכנה לקראת הכניסה לתפקיד. התוכנית היוותה מודל פיתוח עבור השירות הלאומי, ועיקריה מוטמעים כיום במימון ממשלתי.

הרחבת השירות הלאומי לאוכלוסייה הערבית לוותה בהתנגדות מראשיתו. לפי חילו וחיים (2014) המנהיגות הציבורית והפוליטית הערבית בישראל מתנגדת לשירות הלאומי, וזאת בעיקר ביחס של הרשות לתחום הביטחון, והעובדה שמדובר בתוכנית שגובשה וקשורה למשרד הביטחון. גם כיום, כספי המענק והפיקדון המוענקים למתנדבות ולמתנדבים שסיימו שירות מגיעים מהקרן לחיילים משוחררים. מקרב האוכלוסייה הערבית יש כאלה המאמינים כי מטרת השירות הוא להביא לחיזוק הזיקה למדינת ישראל אצל הצעירות והצעירים המתנדבים וזאת על חשבון זהותם הערבית־לאומית. המתח שבין זהותם הערבית לבין רצונם של הצעירות והצעירים להשתלב בחברה הישראלית בא לידי ביטוי ביתר שאת בנקודת הזמן של סיום לימודי התיכון.

ב. השירות הלאומי במזרח ירושלים: תמונת מצב

בפרק זה יוצגו נתונים על שילוב צעירות וצעירים ממזרח ירושלים בשירות הלאומי, נציג אפיון שלהם ונציע ניתוח של פוטנציאל הגדלת מספר המתנדבות והמתנדבים בשירות הלאומי ממזרח העיר.

אפיון המתנדבות והמתנדבים מאוכלוסיית מזרח ירושלים

בשנת 2023² התנדבו לשירות לאומי 523 מתנדבות ומתנדבים ערבים ממזרח ירושלים, שהם כ-6.7% מכלל השנתון של צעירים ערבים בירושלים. להשוואה מקרב כלל האוכלוסייה הערבית, הערכה היא ש-11% מתנדבים לשירות לאומי (מבקר המדינה, 2021).

◀ 96% מהמתנדבים ממזרח ירושלים הן בנות, ו-4% בלבד בנים. בניגוד לכך, בקרב כלל המתנדבים מהאוכלוסייה הערבית שיעור הבנים גבוה משמעותית: 88% בנות ו-12% בנים (נוי, 2022א).

◀ במזרח ירושלים פועלים שני גופים משלחים מרכזיים. העמותה הראשונה והגדולה היא ש"ל-שילה, ש-80% מהצעירות מתנדבות דרכה, בעיקר במערכת החינוך בשכונות מזרח העיר; העמותה השנייה היא האגודה להתנדבות, המשלחת 10% מהמתנדבות, בכלל זה בבתי חולים במערב ירושלים; 10% הנותרים מתנדבים ומתנדבות דרך גופים משלחים אחרים.

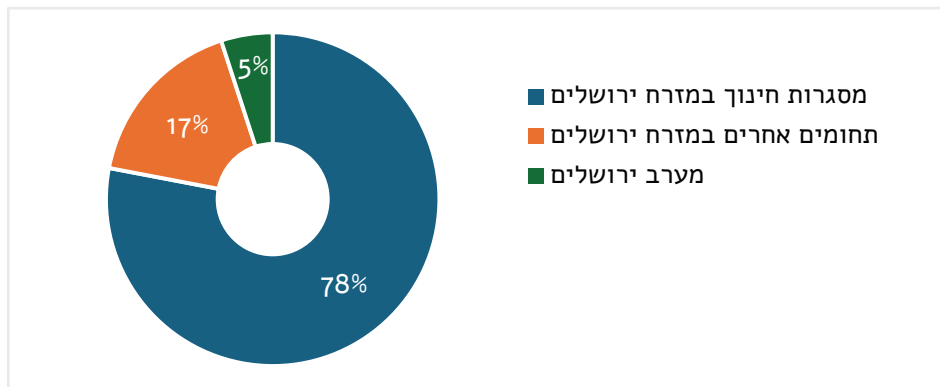
◀ הרוב הגדול, 78%, מתנדבות בבתי ספר ובגנים, 5% במסגרות חינוך נוספות, 5% במסגרת מיזם תנופה בבתי חולים במערב ירושלים ועוד 12% מתנדבות ומתנדבים במסגרות לבעלי מוגבלות או במסגרות כמו מגן דוד אדום, כיבוי אש ושירות בתי הסוהר.

² הנתונים על מזרח ירושלים נכונים לדצמבר 2023, והתקבלו מהרשות לשירות לאומי-אזרחי.

◀ לשלושה רבעים (75%) מן המתנדבות והמתנדבים ממזרח ירושלים זו שנה ראשונה להתנדבות, ולרבע (25%) זו שנת ההתנדבות השנייה. שיעור המתנדבות והמתנדבים בשנה השנייה נמוך מזה שבכלל האוכלוסייה הערבית ובאוכלוסייה היהודית (בכלל האוכלוסייה הערבית: 61% בשנה א, 39% בשנה ב; בכלל האוכלוסייה היהודית: 62% בשנה א, 38% בשנה ב).

ללא סקר ייעודי, אין כיום מידע כמותי סדור על מאפייני המתנדבות והמתנדבים ממזרח ירושלים – שכונת המגורים, מאפיינים אישיים ומשפחתיים, מאפיינים חינוכיים ושליטה בעברית. עם זאת, ניתן לאפיין את המתנדבות מן המידע שהתקבל מהראיונות שנעשו במסגרת המחקר. המרואיינים הצביעו על שלוש קבוצות מובחנות יחסית של מתנדבות ומתנדבים:

תרשים 3: התפלגות המתנדבות והמתנדבים לפי קבוצות

1. **התנדבות בבתי ספר ובגנים במזרח העיר:** הרוב הגדול של המתנדבות ממזרח ירושלים שייכות לקבוצה זו. מרביתן באות ממחנה הפליטים שועפאט ומכפר עקב; משפחתן מאופיינת ברמה חברתית-כלכלית נמוכה; הן לא פונות לאקדמיה כי הן לא עומדות בתנאי הקבלה או כי אין להן כסף לכך או שחסרה להן תמיכה אישית בלימודים אקדמיים; ככל הנראה הן מתקשות להשתלב בתעסוקה. המתנדבות הללו אינן שולטות בעברית. פעמים רבות ההתנדבות לשירות לאומי היא פתח ליציאה מהשכונה. תמיכה במידע זה עולה מסקר שביצע המכון הישראלי לדמוקרטיה על המתנדבים לשירות לאומי מכלל האוכלוסייה הערבית, והראה גם הוא כי האוכלוסייה המוחלשת פונה יותר לשירות לאומי בגלל צורך רב יותר בעזרה בהשתלבות בחיים הבוגרים, ומשום שהיא מקבלת פחות הכוונה לעתיד (חדאד חאג' יחיא ואחרים, 2022).

2. **התנדבות במזרח העיר במגוון תחומים שאינם חינוך:** קבוצה קטנה למדי. כנראה אוכלוסייה יחסית חזקה. גם היא אינה שולטת בעברית.
3. **התנדבות במערב העיר:** קבוצה קטנה, שמתנדבת בעיקר בבתי חולים. אוכלוסייה יחסית חזקה, אינה שולטת בעברית, אך לרוב שולטת באנגלית.

הערכת הפוטנציאל לשירות לאומי בקרב אוכלוסיית מזרח ירושלים

מעניין לנסות להעריך את הפוטנציאל לשירות של ערבים ממזרח העיר. בשנתון ממוצע יש כ־7,800 צעירות וצעירים, ולצורך הנוחות הערכה היא ש־50% מהם בנים ו־50% בנות.

- ◀ כאמור, 523 מהם מתנדבות ומתנדבים כבר כיום לשירות לאומי.
- ◀ הערכנו כי צעירות וצעירים משני קצות האוכלוסייה **אינם** פוטנציאל לשירות. הקבוצה הראשונה כוללת אוכלוסייה חזקה שפונה ישירות ללימודים באקדמיה (בישראל, ברשות הפלסטינית או בחו"ל). היא מוערכת בכ־1,800 צעירות וצעירים. הקבוצה השנייה כולל אוכלוסייה מוחלשת במיוחד – נושרים ממערכת החינוך וחסרים במערכת. קבוצה זו מוערכת בכ־1,500 צעירות וצעירים.
- ◀ אם כך, **הפוטנציאל לשירות** הוא כ־3,977 צעירות וצעירים משנתון של כ־7,800 נפש (51% מהשנתון). הצעירות שכבר מתנדבות כיום הן רבע (25%) מהבנות שהן פוטנציאל לשירות.
- ◀ בחינה לפי מגדר של פוטנציאל לשירות לאומי מקרב הצעירות והצעירים ממזרח ירושלים מראה שהחלוקה אינה שווה בין המינים, משום שבקרב הלומדים באקדמיה ובקרב המתנדבים כיום בשירות לאומי יש רוב נשי (70% ו־96% בהתאמה). מכאן, בעוד של־31% מהצעירות יש פוטנציאל לשירות לאומי, בקרב הבנים שיעור זה מטפס ל־63%. כלומר, עיקר הפוטנציאל להרחבת השירות הלאומי במזרח ירושלים מצוי בקרב הבנים.

לוח 3: הפוטנציאל לשירות של ערבים ממזרח ירושלים

בנים	בנות	סך הכול	
ב־3,900	ב־3,900	ב־7,800	גודל שנתון ממוצע
21 (4%)	502 (96%)	523	מתנדבים כיום לשירות לאומי
540 (30%)	1,260 (70%)	ב־1,800	לומדים כיום באקדמיה
900 (60%)	600 (40%)	ב־1,500	נושרים וחסרים במערכת
1,461	2,362	3,823	סך הכול
2,439	1,538	3,977	הפוטנציאל
63%	39%	51%	

הגופים הקולטים (מקומות ההתנדבות)

בדומה לכלל המתנדבות והמתנדבים מהאוכלוסייה הערבית, גם אלה ממזרח ירושלים משולבים במקומות התנדבות מגוונים. חלק הארי משולבות בבתי ספר ובגנים בשכונות מזרח העיר, והיתר בגופים קולטים אחרים במזרח ובמערב ירושלים.

גיוס המתנדבות והמתנדבים ממזרח ירושלים, כמו כל הפעלת השירות הלאומי שם, נעשה 'מתחת לרדאר', בעיקר באמצעות 'חבר מביאה חבר', ללא קמפינים ולא דרך מערכת החינוך. כמו כן, לרוב אין קשר עם ההורים של המתעניינות והמתעניינים והמתנדבות והמתנדבים. עם זאת, מספר המתנדבות והמתנדבים גדל עם השנים, וככל שיותר צעירות וצעירים מתנדבים לשירות לאומי, כך הוא נעשה מוכר וידוע יותר.

נעמיק כעת בשני סוגים של גופים קולטים, שהם גם מקומות ההתנדבות העיקריים בירושלים עבור מתנדבות מהאוכלוסייה הערבית.

1. התנדבות בבתי ספר ובגנים במזרח ירושלים

כשמונים אחוזים (78%) מהמתנדבות ממזרח העיר מתנדבות בבתי ספר ובגנים בשכונות הערביות, דרך עמותת ש"ל-שילה. לפי דיווח שעלה בראיונות, מרבית המתנדבות באות מאוכלוסייה מוחלשת, ומתגוררות בשכונות שמעבר לגדר – במחנה הפליטים שועפאט ובכפר עקב.

אנשי האגף הערבי במנהל חינוך ירושלים (להלן: מנח"י) קובעים באילו בתי ספר וגנים ניתן לשלב מתנדבות, אך הם אינם מעורבים בשיבוץ, בהגדרת המשימות ובליווי. הם מאפשרים את שילוב המתנדבות ושמחים עליו, אך אינם רוצים להיות מעורבים מעבר לכך או להיות מזוהים עם השירות הלאומי בגלל עומס משימות ובגלל קידום משימות מורכבות נוספות, כמו הרחבת תוכנית הלימודים הישראלית.

מנהלת בית הספר או הגננת קובעות מה תהיה המשימה של המתנדבת במוסד החינוכי. המשימה יכולה להיות בטווח שבין משימה פשוטה, כגון צילום דפים, למשימה משמעותית ואחראית יותר, כדוגמת סיוע למורה או חונכות לתלמידה. כאמור, אין הגדרת תפקיד ברורה ומחייבת. זאת ועוד, המתנדבות לא מקבלות הכשרה מקצועית בתחום החינוך לקראת ההתנדבות ובמהלכה. גם מוסדות החינוך הקולטים אינם מוכשרים לקראת קליטת המתנדבות, ואינם מקבלים ליווי מקצועי. בבתי ספר שמשולבות בהן מספר מתנדבות, דווח על מינוי רכזת לנושא מטעם בית הספר, שפעולת יחד עם המנהלת והרכזת מהגוף המשלח.

מהראיונות במחקר דווח על קשיים מרובים: המתנדבות לא מתמידות בהגעה; פעמים רבות ביצוע המשימה לא נעשה לשביעות רצון הצוות, דבר שמוביל להפסקת ההתנדבות; ביחס למתנדבות בתיכון עלו קשיים בגלל הקרבה בגיל בין התלמידות למתנדבות; במוסדות שמשולבות מספר רב של מתנדבות עלה שאין מספיק משימות לכולן, ובית הספר מתקשה לנהל זאת; לבסוף דווח כי היציאה לשירות לאומי מהווה לא פעם אפיק ליציאה מהשכונה ומהפיקוח ההורי, ולצעירה אין מוטיבציה לעצם ההתנדבות.

למרות המספר הגבוה יחסית של מתנדבות שירות לאומי בבתי ספר וגנים במזרח העיר, כמו כל הפעלת השירות הלאומי שם, הדבר נעשה 'מתחת לרדאר' ובצורה לא מוצהרת. הצעירות לא מזדהות כמתנדבות שירות לאומי, אלא כ'סייעות', או מוצגות 'כמו מלגאי פר"ח'. המנהלות מצידן אינן מוכנות להצהיר על השירות הלאומי בבית הספר, ולא מאפשרות פעולות לגיוס מתנדבות לשירות לאומי בבית הספר. עם זאת, המנהלות העריכו שהצוות, התלמידות וההורים יודעים שמשולבות בבית הספר מתנדבות בשירות לאומי.

לבסוף, אחת המטרות של השירות הלאומי היא לפתח אופק תעסוקתי עבור המתנדבות, בעיקר עבור אלה הבאות מאוכלוסייה מוחלשת. עם זאת, השירות הלאומי במערכת החינוך מציב בפני המתנדבות אופק תעסוקתי בעייתי, ומסליל אוכלוסייה מוחלשת לתעסוקה בחינוך – תחום שנמצא ברוויה, ושקיימת שאיפה להעלות את איכות כוחות ההוראה.

2. התנדבות בבתי חולים במערב ירושלים

ההתנדבות בבתי חולים במערב ירושלים נעשית במסגרת 'מיזם תנופה' באמצעות האגודה להתנדבות. 'מיזם תנופה' החל לפעול השנה (תשפ"ד), אך גם בשנים קודמות היו מתנדבות ממזרח ירושלים בבתי חולים במערב העיר. במסגרת 'מיזם תנופה' משולבות 25 מתנדבות במחלקות שונות בבתי החולים הדסה עין כרם, הדסה הר הצופים ושערי צדק. השירות מתוכנן להימשך שנתיים. הצעירות שביקשו להתנדב עברו תהליך סינון שבדק את התאמתם למשימה. הצעירות הללו באות מאוכלוסייה חזקה יותר (אך מוחלשת בהשוואה לבנות הציונות הדתית שמתנדבות במשימות דומות), והן לרוב שולטות באנגלית.

המתנדבות שולבו כעוזרות אחות או אח ובהמשך יוכלו להיות עוזרות לרופאות ולרופאים ויעברו קורס לקיחת דמים. כך, שלא כמו בהתנדבות במערכת החינוך, המתנדבות מקבלות הכשרה מקצועית לתפקיד, כולל תעודה מקצועית, ויש להן אופק קידום במהלך השירות ולאחריו, אם יבחרו להישאר לעבוד בתחום. החסם העיקרי שהגופים הקולטים מתמודדים איתו הוא הרמה הנמוכה של השליטה של המתנדבות בעברית. הדבר מקשה עליהן לתקשר עם הסביבה, ומעכב את המשך ההכשרה המקצועית שלהן שתיעשה בעברית. בניסיון להתמודד עם חסם זה המתנדבות מקבלות קורסי עברית מתקדמים, מעבר לקורס הבסיסי.

דווח שהביקוש להתנדבות בבתי חולים במערב העיר עלה על ההיצע. כיום בתי החולים מגבילים את מספר המתנדבות, בטענה שאינם יכולים לעמוד בקליטה של מתנדבות נוספות. כאמור, ההתנדבות במסלול זה נמשכת שנתיים. בהתאם לכך, בתי החולים פותחים מחזור חדש של מתנדבות פעם בשנתיים.

מעבר לתרומה המשמעותית של השירות הלאומי עבור המתנדבות עצמן והחשיבות של המפגש שלהן עם החברה הישראלית, צוינה גם החשיבות המיוחדת שיש לשילוב של המתנדבות הללו עבור מטופלים ובני משפחותיהם ממזרח ירושלים.

תנאי השירות

המתנדבות והמתנדבים ממזרח ירושלים זכאים לתנאי שירות זהים לאלה של כל מתנדב אחר לשירות לאומי בישראל. במהלך השירות הם מקבלים קצבה חודשית ונסיעה חופשית בתחבורה הציבורית. מתנדבות ומתנדבים המסיימים שנה או שנתיים מלאות של שירות זכאים לפיקדון ולמענק מהקרן לחיילים משוחררים. כלל המתנדבות והמתנדבים ממזרח ירושלים עושים זאת במסגרת יומית וגרים בבית (ללא תקן דיור).

להלן מספר סוגיות שעלו בנוגע לשירות הלאומי במזרח ירושלים:

- ◀ **הרחבת פוטנציאל הגיוס לשירות לאומי:** ללא מוטיבציה לתרום למדינה בקרב האוכלוסייה הערבית ומזרח ירושלים בפרט, התמריצים ו'הפיתויים' (תנאי השירות) הקיימים טובים מספיק כדי לשכנע אוכלוסייה מוחלשת להתנדב. ואכן, דווח שרוב המתנדבות והמתנדבים באים מאוכלוסייה כזו. לנוכח מיעוט הבנים והמתנדבות והמתנדבים מאוכלוסייה חזקה, ככל הנראה תנאי השירות הקיימים לא מספיקים כדי לשכנעם לבחור לשרת, על פני השתלבות בתעסוקה.
- ◀ **שליטה בעברית:** המתנדבות ובוגרות השירות שרואיינו למחקר ציינו את הרצון לשפר את השליטה בעברית כמוטיבציה מרכזית לבחור להתנדב. לנוכח הרמה הנמוכה של השליטה בעברית של כלל האוכלוסייה הערבית, המתנדבות והמתנדבים הערבים זכאים לקורס עברית מדוברת. למרות זאת, קורס העברית הקיים אינו מספיק כדי לשפר את השליטה בעברית במידה מספקת, שתאפשר התנדבות במערב העיר או מאוחר יותר השתלבות בשוק התעסוקה ובלימודים במערב העיר.
- ◀ **הכשרה מקצועית:** לפי אלמסי (2016), יש שני סוגים של הכשרה למתנדבים במסגרת השירות הלאומי – הכשרה כללית שמטרתה הכנה לשירות ובכלל זה סדנאות העשרה בתחומים שונים; הכשרה מקצועית לשם מילוי תפקיד ההתנדבות. ביחס למזרח ירושלים, מן הראיונות עלה כי כלל המתנדבות והמתנדבים מקבלים את ההכשרה הכללית, הכוללת שיפור מיומנויות רכות ופיתוח תמונת עתיד. לגבי הכשרה מקצועית – המתנדבות בבתי החולים במערב ירושלים עתידות לעבור קורס לקיחת דמים, וייתכן שהכשרה מקצועית נוספת. מן הראיונות עלה שהמתנדבות בבתי ספר ובגנים אינן מקבלות הכשרה מקצועית. לפי דיווח של הרשות לשירות לאומי-אזרחי, המתנדבות בבתי הספר מקבלות הכשרה לתחום החינוך (תשעה ימים בשנה או חמישה ימים בשנה ב).
- ◀ **תמיכה:** למתנדבות ולמתנדבים יש פגישות אישיות עם הרכזת מהגוף המשלח ופגישות קבוצתיות בהנחייתה. בגופים קולטים שיש בהם מספר מתנדבות ומתנדבים, פועלים ליצירת גרעין שיהפוך לקבוצת התייחסות ותמיכה נוספת עבורם. הניסיון של הגופים המשלחים מראה שלמתנדבת או מתנדב בודדים יהיה קשה יותר להתמיד בשירות, ולכן הם פועלים להרחיב את מקורות התמיכה. מן הצד של מנהלות בתי הספר דווח על קשר רציף בין בית הספר לרכזת מן הגוף המשלח. נוסף על כך, המתנדבות והרכזות שרואיינו דיווחו גם הן על קשר טוב ומכבד.
- ◀ **תפיסת השירות הלאומי כקרח קפיצה לאקדמיה, באמצעות סיוע במימון הלימודים:** אחת המוטיבציות העיקריות לשירות לאומי שהעלו מתנדבות מאוכלוסייה

מוחלשת היא קידום האפשרות לקבלת מימון ללימודים אקדמיים. כאן עלתה טענה חוזרת בדבר "הבטיחו מלגה או הנחה בלימודים ולא קיבלתי". אחד השימושים האפשריים בפיקדון ובמענק הוא אכן למימון לימודים, אך ייתכן שהן אינן יודעות כיצד לממש זכויות אלה. כמו כן, ייתכן שהוסבר למתנדבות כי השירות הלאומי יזכה אותן באפשרות להגיש בקשה למלגות הפתוחות בפני מי ששירת בשירות לאומי או בצבא (מרבית המלגות), אך יש להדגיש יותר כי ההגשה אינה מבטיחה את עצם קבלת המלגה.

ג. חסמים ואתגרים בשירות הלאומי במזרח ירושלים

הפעלת השירות הלאומי במזרח ירושלים מציבה אתגרים רבים בפני כל הגורמים המעורבים, מסיבות לאומיות, פוליטיות והיסטוריות. בראש ובראשונה ההתנגדות היא לעצם השירות הלאומי, לצד אתגרים נוספים. להלן פירוט האתגרים הללו.

ההתנגדות לשירות הלאומי

ההתנגדות לשירות הלאומי מגיעה משלושה כיוונים בולטים. הראשון והעיקרי הוא התנגדות אידאולוגית, מאחר שהשירות הלאומי נתפס כמנוגד לתרבות ולתפיסות הלאומיות של ערביי מזרח ירושלים, הוא מלווה בהתנגדות ובחשש מתהליכי "ישראלזציה" ו"נורמליזציה" (תְּסָבִיעַ נְطִיעַ) ובחשש מהקשר בין השירות הלאומי למשרד הביטחון ולקרן לחיילים משוחררים. כיוון ההתנגדות השני נובע מפחד ומהיעדר מידע על אודות השירות הלאומי. דוגמה בולטת עלתה בחודשים האחרונים, והיא החשש מגיוס המתנדבות לצבא בשל צורכי מלחמת 'חרבות ברזל'. הסיבה השלישית להתנגדות היא תועלת אישית, היות שהשירות הלאומי נתפס כחסר ערך מבחינת תועלת אישית, ובאותו זמן יש כביכול יכולת להרוויח שכר גבוה יותר בעבודה בשכר בהשוואה לתנאי השירות שמקבלים בשירות הלאומי.

מהראיונות עלה שרק מיעוט מבעלי התפקידים ובעלי העניין ממזרח ירושלים מעודדים באופן מוצהר יציאה לשירות לאומי, בעוד שהרוב מאפשרים את קיום השירות הלאומי או מתנגדים לו.

◀ **המעודדים:** במסגרת הראיונות למחקר קול זה כמעט ולא נשמע, למעט ממשפחה מזרח ירושלמית המתגוררת ביישוב ערבי בפרוזדור ירושלים, וממשפחה נוספת שהמתנדבת העידה כי אביה מועסק במערב העיר בתפקיד משמעותי.

◀ **המאפשרים:** הכוונה לגורמים שאינם רוצים להיות בחזית. מחד גיסא הם אינם מעודדים בצורה מוצהרת יציאה לשירות לאומי, ומאידך גיסא הם אינם מתנגדים

בצורה חריפה. לרוב הם יאפשרו את קיום השירות הלאומי (למשל, מנהלת בית הספר שמשלבת מתנדבות בבית ספרה), אך לא יפרסמו זאת.

◀ **המתנדדים:** גורמים אלה הודפים ומרחיקים עצמם מכל קשר עם השירות הלאומי, מחשש שהנושא 'ידבוק' בהם או שהם יתפסו כמזוהים עימו. חששם נובע מכך שקשר עם השירות הלאומי 'ישרוף אותם', יסמן אותם כפוגעים בלאומיות הפלסטינית או כמשתפי פעולה עם הממסד הישראלי, ובמיוחד זה הביטחוני.

אם כך, באילו אסטרטגיות התמודדות נוקטים הגופים המשלחים והקולטים והמתנדבות והמתנדבים עצמם?

◀ **פעולה זהירה:** עבודה 'מתחת לרדאר', בסתר, תוך שמירה על עמימות – לא בשקיפות מלאה ובמנותק מפוליטיקאים או מההנהגה.

◀ **ניווט עדין בשאלות מורכבות:**

◀ **סוגיית השירות:** מסגור ההתנדבות כתרומה לחברה המקומית פנימה, על פני תרומה למדינה. אחת המתנדבות אף הגדירה את השירות כ'שירות אנושי'.

◀ **סוגיית הלאום:** הימנעות והתעלמות מכל עיסוק בסוגיה זו.

◀ **הקפדה על טרמינולוגיה:** לבחירת המונחים יש חשיבות מכרעת בעיצוב התפיסות ובקבלת השירות הלאומי. כך משתמשים במונחים קהילתי ולא לאומי, התנדבות ולא שירות, סייעות ולא מתנדבות, ומדגישים פיתוח מיומנויות ותרומה לקהילה המקומית.

◀ **מקומיות:** הפעלת השירות הלאומי על ידי הגופים המשלחים באמצעות רכזות ממזרח ירושלים, שיש להן תפקיד משמעותי ביכולת ליצור אמון ולנווט בכל המורכבות של הפעלת השירות הלאומי במזרח העיר.

◀ **הדגשת היתרונות והתועלת האישית** בשירות הלאומי עבור המתנדבות והמתנדבים.

חסמים ואתגרים נוספים

נוסף על אתגר ההתנגדות לשירות הלאומי, ישנם אתגרים נוספים.

◀ **גיוס בנים להתנדבות בשירות הלאומי:** כאמור, עיקר פוטנציאל הגיוס של מתנדבים נוספים נמצא בקרב הבנים. אולם האתגר לשלב בנים במסגרות שונות המקדמות אותם מבחינת הון אנושי ותעסוקתי אינו ייחודי לשירות הלאומי. על הבנים מופעל לחץ חברתי-תרבותי-כלכלי לעבוד ולפרנס מגיל צעיר, ואין להם מרחב שהות ובחירה לפיתוח אישי (למשל לרכוש השכלה גבוהה). בקרב הבנים יש גם יותר בני נוער וצעירים בסיכון – נושרים ממערכת החינוך, חסרי מעש, מעורבים בידוויי אבנים וכד'. לבסוף, תנאי השירות הלאומי כיום אינם 'מתחרים' עם עבודה בשכר מבחינת תועלת כלכלית לצעיר.

◀ **גיוס מתנדבות ומתנדבים מאוכלוסייה חזקה:** גם עבור האוכלוסייה החזקה תנאי השירות שמציע השירות הלאומי אינם 'מתחרים' מבחינת תועלת כלכלית. ככל הנראה, עבורם נדרש פיתוח סוגים שונים של תועלת שישכנעו אותם לבחור במסלול זה, למשל, שירות עם משמעות ותועלת אישית.

◀ **שליטה בעברית:** דווח שכלל המתנדבות והמתנדבים אינם שולטים בעברית. ככלל, רמת השליטה של ערביי מזרח ירושלים בעברית נמוכה, ומהווה עבורם חסם עיקרי בשילוב בתעסוקה ובאקדמיה. באופן מיידי, אי-שליטה בעברית מקשה על שילובם ופיתוחם המקצועי של המתנדבות והמתנדבים בגופים קולטים במערב ירושלים. בטווח הארוך רמה נמוכה של שליטה בעברית מעכבת את השילוב של כלל הבוגרות והבוגרים בתעסוקה ובהשכלה גבוהה בישראל (גם של אלה שהתנדבו בגופים קולטים במזרח ירושלים). השירות הלאומי הגדיר עבור האוכלוסייה הערבית יעד מרכזי של הכנה ושיפור השילוב בתעסוקה והשכלה גבוהה. גם תוכנית החומש למזרח ירושלים (החלטת ממשלה 880) רואה בשילוב בתעסוקה ובאקדמיה יעד מרכזי, וכדי לקדמו הגדירה את שיפור השליטה בעברית כדרך פעולה עיקרית. בהמשך לכך, כדי לאפשר לצעירות ולצעירים ממזרח העיר להשתלב בלימודים אקדמיים ישראלים הוקמו מכינות קדם-אקדמיות שעיקרן אולפן ללימוד עברית. למרות מאמצים אלה הסטודנטים מדווחים על אי-מיוץ יכולותיהם האקדמיים בגלל שליטה לא מספקת בעברית (לוי, 2023). דברים אלה מצביעים על כך שחסם העברית רחב, מעכב, ומקשה על שילוב הצעירות והצעירים בתחומים רבים.

◀ **קשיים בהתמדה לאורך זמן ובהגעה למקום ההתנדבות:** אתגר זה עלה כמאפיין של כלל המתנדבות והמתנדבים בשירות לאומי בישראל, ובהם גם אלה ממזרח ירושלים.

הרשות לשירות לאומי־אזרחי החליפה לאחרונה את חברת הבקרה שבודקת את העמידה בהיקף ההתנדבות הנדרש המזכה במלוא תנאי השירות. בהקשר זה נצפה מתח בין הגוף המשלח לגוף הקולט בנוגע לאחריות להגעה סדירה של המתנדבות והמתנדבים, מאחר שהגוף המשלח אמון על מעקב ועל דאגה להגעה הסדירה שלהם, אולם הגוף הקולט הוא זה שנמצא בקשר היום־יומי עימם ומתמודד עם הקשיים העולים מאי־ההתמדה.

◀ **קשיים בשילוב בבתי ספר ובגנים:** בדו"ח סקרנו קודם את השילוב הבעייתי של המתנדבות במוסדות חינוך במזרח העיר ואת האתגרים הנלווים לכך. בין היתר, צוינו: ביצוע המשימה על ידי המתנדבת בצורה שאינה משביעה את רצון הצוות, דבר שמוביל להפסקת ההתנדבות; שילוב מספר גדול של מתנדבות באותו מוסד; והתמודדות עם בנות שעבורן השירות הלאומי הוא אפיק ליציאה מהשכונה ומהפיקוח ההורי, והיעדר מוטיבציה לעצם ההתנדבות.

◀ **מעבר מחסום:** עבור מתנדבות ומתנדבים שגרים בשכונות שמעבר לגדר ניצב האתגר של מעבר מחסום בדרך הלוח לשירות הלאומי ובחזרה ממנו. דווח שמעבר המחסום מאריך מאוד את היום עבור המתנדבות והמתנדבים, ובימים שהמחסום סגור (כפי שאירע בחודשים הראשונים לאחר פרוץ מלחמת 'חרבות ברזל') הם אינם יכולים להגיע למקום ההתנדבות, דבר שפוגע בהם וכן במקום ההתנדבות.

◀ **תפקיד הרכזת מהגוף המשלח:** לרכזת תפקיד מורכב. מחד גיסא, היא מלווה ותומכת במתנדבות ובמתנדבים באמצעות קשר אישי וקבוצתי. תמיכה זו חשובה במיוחד עבור מתנדבות ומתנדבים מאוכלוסייה מוחלשת. מאידך גיסא, היא גם אחראית לעקוב אחר ההגעה הסדירה. התקן כיום הוא של כ־50 מתנדבות ומתנדבים לרכזת (במגזר היהודי והערבי), דבר שהופך את הליווי המשמעותי לאתגר. שלא כמו בתקן הרגיל, במיזם 'תנופה' המשלב התנדבות בבתי חולים במערב ירושלים, התקן לרכזת הוא 25 מתנדבות, והודגש הליווי המקצועי שהרכזות עצמן מקבלות.

ד. השירות הלאומי ו'שנת מעבר': הדומה והשונה

במקביל להמשך הפיתוח של מודלים לשירות לאומי מותאמים לאוכלוסייה הערבית, מתרחב הפיתוח של מודל 'שנת מעבר' (gap year) עבור צעירות וצעירים מסיימי תיכון מהאוכלוסייה הערבית. בהיבטים רבים יש דמיון בין שני המודלים הללו, לצד הבדלים (לעיתים מהותיים), המציעים אפיקים אחרים שניתן לאמץ במודלים של שירות לאומי, ולכן בחרנו להציג את המודל של שנת מעבר כאן. עיריית ירושלים ומשרד ירושלים ומסורת ישראל עמלים בימים אלה על פיתוח מודל של שנת מעבר שיהיה מותאם לצעירות ולצעירים ערבים ממזרח העיר, אך הוא טרם החל לפעול.

המודל של שנת מעבר, כמו גם המודלים של שירות איכותי בשירות הלאומי, מצליחים לענות בצורה מיטיבה יותר על המטרות של הכנת הצעירות והצעירים מהאוכלוסייה הערבית לשילוב בתעסוקה ובלימודים. בעוד שהמודל של שנת מעבר ממוקד בפיתוח היכולות האישיות של המשתתפים, המודל של שירות איכותי בשירות הלאומי מעניק התנסות תעסוקתית ופיתוח וצבירה של יכולות בתחום זה. אולם יש להיות ערים לכך, כי כיום מרבית המתנדבות לשירות לאומי ממזרח ירושלים פועלות בבתי ספר ובגנים במזרח העיר, ואינן זוכות לקידום משמעותי מבחינת פיתוח יכולות אישיות ומבחינת התנסות תעסוקתית. זאת ועוד, המסלולים של שירות איכותי בשירות הלאומי והמסלולים של שנת מעבר מגייסים צעירות וצעירים מאוכלוסייה חזקה יחסית, ואינן נותנות מענה לאוכלוסייה המוחלשת.

אם כן, שתי המסגרות – של שירות לאומי ושל שנת מעבר – הן מסגרות רשות (בחירה) של שנה למסיימי י"ב, שמטרתן להוות גשר או מקפצה לחיים הבוגרים. השירות הלאומי הוא מסגרת התנדבות ממוסדת של המדינה, ואילו שנת מעבר התחילה כמסגרת התנדבות פרטית או של המגזר השלישי. עם השנים ולאור הצלחתה, המדינה מאמצת אליה את המודל ומציעה שנת מעבר במימונה במסגרת תוכניות שהיא מפעילה. ההנהגה הערבית הביעה התנגדות לשירות הלאומי, כפי שנסקר מוקדם יותר. התנגדות, שיש שאומרים שהולכת ונחלשת דה פקטו במשך השנים. למרות המגמה של אימוץ המודל של שנת מעבר על ידי המדינה, ההנהגה הערבית לא הביעה כלפיו התנגדות דומה.

בדרכים שונות, שתי המסגרות מציעות מסגרת להתמודדות עם החסמים והאתגרים העומדים בפני צעירות וצעירים ערבים לקראת השתלבות באקדמיה ובתעסוקה. התכנים המרכזיים שלהן דומים – שיפור השליטה בעברית, פיתוח אישי, היכרות עם החברה הישראלית והגברת תחושת השייכות והזהות. אך בעוד שבשירות הלאומי ההתנדבות היא ליבת העשייה, בשנת מעבר רק רבע מן הזמן מוקדש לפעילות התנדבות. גם תנאי השירות שונים. בשירות הלאומי התנאים במהלך השנה מעט טובים יותר מאלה שבשנת מעבר, והתנדבות והמתנדבים זכאים למענקים בסיום השירות, שהמשתתפים בשנת מעבר אינם זכאים להם. כמו כן, נראה כי לשירות הלאומי פונים יותר צעירות וצעירים מאוכלוסייה מוחלשת, ואילו לשנת מעבר פונים יותר מאוכלוסייה חזקה, ככל הנראה, מסגרות של שנת מעבר פונות מראש לאוכלוסייה החזקה יותר, כוללות תכנים של מנהיגות והכנה מקיפה יותר לאקדמיה, ומפעילות תהליך מיון. כדי להציע מסלולים איכותיים ומותאמים טוב יותר לאוכלוסיית היעד, בשתי המסגרות ניכרת מגמה של פיתוח תוכניות ומיזמים ייעודיים לפי קהל יעד או תחום.

בחינת המודלים של שנת מעבר מעלה מספר הבדלים נוספים מהשירות הלאומי, מבחינת תכנים ודרכי עבודה. בהיבט של תכנים, שנת מעבר כוללת לעתים שיפור ציונים בבחינות הבגרות, שיפור השליטה באנגלית (נוסף על העברית), הכנה לבחינה הפסיכומטרית, שיפור מיומנויות למידה והכוונה תעסוקתית. נוסף על כך, יש עיסוק נרחב בתכנים של הנהגה והעצמה. בהיבט של דרכי עבודה בולטת העבודה בשותפות עם הרשות המקומית, גופי החברה האזרחית וארגונים מקומיים.

מודלים של שנת מעבר

הארגון החלוצי והמרכזי אשר מפעיל מספר מסלולים של שנת מעבר לאוכלוסייה הערבית הוא 'אג'יק-מכון הנגב'.³ ההרכב והתמהיל של הדגשים בכל מסלול של שנת מעבר מעט אחר: התנדבות בקהילה, בדגש על תחומי החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי; הכשרה למנהיגות; הכנה לאקדמיה באמצעות שיפור השליטה בעברית ובאנגלית, שיפור הציונים בבחינות הבגרות וקורס הכנה לבחינה הפסיכומטרית; לימודים על החברה הישראלית; ופיתוח שותפות בין יהודים לערבים. כמו כן, פותחו מסלולים מכווני אקדמיה: מסלול של מספר שנים הכולל הכנה לאקדמיה החל מתקופת התיכון, שנת מעבר ובה יום שבועי באוניברסיטה והכוונה ללימודים אקדמיים, ליווי במהלך הלימודים והשמה בתעסוקה; מסלול מכוון ללימודים ולתעסוקה בתחומי ה-STEM; מסלול מכוון למקצועות הבריאות בגיל הרך.

³ אג'יק-מכון הנגב <https://ajeec-nisped.org.il>

דוגמה למגמה של אימוץ המודל של שנת מעבר על ידי המדינה היא תוכנית חדשה שיזמה ומפעילה הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים מטעם המשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה, בשיתוף ג'וינט ישראל. התוכנית עתידה להעניק לצעירים מן האוכלוסייה הערבית מעטפת של פיתוח אישי, מיומנויות רכות של עולם העבודה, הכוונה מקצועית, הכוונה תעסוקתית והכנה לאקדמיה. המועמדים יעברו תהליך מיון, והמשתתפים עתידים לקבל ליווי אישי ומקצועי. כל צעירה וצעיר יבחרו מסלול העמקה מקצועית שירצו להתמקד ולהתפתח בו.

סיכום וכיווני פעולה

באמצעות המחקר ביקשנו להעמיק את ההיכרות עם התנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים במסגרת השירות האזרחי, בדגש על צעירות וצעירים ערבים ממזרח ירושלים, במטרה להציע כיוונים לשינוי ולפיתוח של השירות הלאומי כדי להתאימו לצורכיהם ולמאפייניהם. עשינו זאת באמצעות סקירה היסטורית של התפתחות השירות הלאומי-אזרחי בישראל ובדגש על האוכלוסייה הערבית בכלל וממזרח ירושלים בפרט; היכרות עם מודלים להתנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים ערבים בישראל (כגון שירות לאומי, שנת מעבר, שנת התנדבות בקהילה ועוד) במטרה לאתר כיוונים לפיתוח השירות הלאומי במזרח ירושלים ולהעלות תובנות באשר להתאמתו לצרכים ולמאפיינים של הצעירות והצעירים הערבים בירושלים; למידה מעמיקה של השירות הלאומי במזרח ירושלים – מה קיים, כיצד נתפס השירות הלאומי במזרח העיר ומהן התרומה הנתפסת ושביעות הרצון של מתנדבות ובוגרות של השירות הלאומי ממזרח ירושלים.

ניכר כי נעשה מאמץ מרובה בעשור האחרון לאפשר לצעירות ולצעירים מהאוכלוסייה הערבית להשתתף בשירות לאומי ובשנת מעבר. בהתאמה לכך, עולה מספר הצעירות והצעירים הערבים הבוחרים להתנדב במסגרת ממוסדת. זאת ועוד, הצורך בשיפור נקודת הפתיחה של צעירות וצעירים מהאוכלוסייה הערבית לקראת שילובם בלימודים ובתעסוקה מוביל לצורך בהמשך פיתוח של תוכניות, מסלולים ומודלים שונים של התנדבות ממוסדת, המדגישה את הצד המעשי ואת ההתפתחות האישית של הצעירות והצעירים הללו.

המאמצים של הגופים המשלחים לשכנע מסיימי י"ב ערבים בירושלים לבוא להתנדב לשירות לאומי נושאים פרי בקרב הבנות, וכרבע מהבנות הפוטנציאליות לשירות לאומי כבר מתנדבות. הרשות לשירות לאומי-אזרחי ומשרד ירושלים ומסורת ישראל, מבקשים להמשיך להגדיל את מספר המתנדבים לשירות לאומי. במחקר עלו קולות רבים שסברו שהצלחת השירות הלאומי במזרח ירושלים נובעת בהכרח מהצורה הזהירה ומאופן הפעילות 'מתחת לרדאר' שהשירות הלאומי פועל בו. הם העלו חשש ממשי שהרחבה של השירות ופרסומו ברבים עלולים להתסיס את השטח ולגרום יותר נזק מתועלת. יתר על כן, צעד זה עלול לפגוע במאמצים המקבילים שנעשים בתחום החינוך והחברה במזרח ירושלים. בכל מקרה, הודגש כי חשוב שהגידול המספרי יהיה קודם כל גידול איכותי.

ניתוח אינטגרטיבי של כלל המידע, הנתונים והתובנות שנאספו במחקר מאפשר להציע כיווני פעולה לפיתוח השירות הלאומי עבור צעירות וצעירים ערבים ממזרח ירושלים. אנו מאמינים כי פעולות בכיוונים אלה יובילו לגידול מספרי של המתנדבות והמתנדבים לשירות לאומי, ויתרה מכך, לגידול בתרומה של השירות לצעירות ולצעירים ממזרח ירושלים ולגופים הקולטים.

כיווני פעולה

1. **הרחבת קהל היעד:** ניתוח פוטנציאל הגדלת מספר המתנדבים לשירות לאומי ממזרח ירושלים סימן את הבנים כמקור עיקרי לגידול. לצד הבנים, מוצע לפעול לגיוס מתנדבות ומתנדבים מאוכלוסייה חזקה. יצירה של מקומות התנדבות איכותיים עשויים לקדם זאת.
2. **יצירת מקומות התנדבות איכותיים:** מן המחקר עלו מספר אפיקים לפיתוח.
  - א. התנדבות שמובילה לפיתוח מקצועי עתידי: התנדבות הכוללת הכשרה מקצועית. למשל בתחום הבריאות כמו שנעשה במיזם 'תנופה' או פיתוח הון אנושי להייטק, כמו שהוצע בוועדת פרלמוטר (2022).
  - ב. מסלול התנדבות שמובנה בתוכו קידום במהלך תקופת ההתנדבות.
  - ג. התנדבות כהמשך לפעילות נוער ולפעילות התנדבותית שהשתתפו בה כחניכים בתיכון. מסלול זה מאפשר היכרות ומחויבות הדדית מוקדמת בין הגוף הקולט למתנדבות ומתנדבים.
  - ד. התנדבות משמעותית: מוצע לסקור את המשימות בגופים הקולטים הקיימים במטרה לאתר ולהרחיב משימות בעלות חשיבות ולצמצם כאלה שאינן. משימות חשובות יכולות להיות משימות המציעות תועלת אישית למתנדבת ולמתנדב (לומדים דבר שיקדם אותם בעתיד), משימה שהמתנדבת והמתנדב חשים שהם נדרשים, שסומכים עליהם ושעבודתם חשובה בפני עצמה.
3. **הקצאת תקני שירות נוספים למזרח ירושלים:** הגופים המשלחים דיווחו כי כל התקנים שהוקצו למזרח ירושלים מלאים. להערכתם, אם יוקצו תקנים נוספים, גם הם יתמלאו. כדי לבדוק את מידת הביקוש מוצע להוסיף עוד כ־25-50 תקנים ולייעד אותם להתנדבות במשימות איכותיות או עבור בנים.
4. **הפיכת ההתנדבות של אוכלוסייה מוחלשת לאיכותית יותר:** המחקר סימן שהשירות הלאומי הוא מענה חשוב עבור קבוצה זו. אולם כיום מרבית המתנדבות משולבות

בבתי ספר ובגנים בשכונות מזרח העיר, לרוב במשימות פשוטות ופחות משמעותיות. מוצע ליצור הזדמנויות איכותיות עבור אוכלוסייה זו.

5. **ארגון מחדש של ההתנדבות בבתי הספר ובגנים במזרח ירושלים:** נדרשת עבודת מטה עם מנח"י במטרה לאתר ולהגדיר משימות איכותיות, קביעת מפתח למספר המתנדבות והמתנדבים המתאים בכל מוסד ובניית הכשרה מקצועית עבורם ועבור המוסדות לקראת השילוב שילובם.

6. **איתור ופיתוח של מקומות התנדבות (גופים קולטים) בשכונות שמעבר לגדר:** רמת השירותים בשכונות הללו ירודה. השיעור הניכר של המתנדבות מהשכונות שמעבר לגדר מהווה הזדמנות להגדיר את השכונות האלה כמוקד פעילות מרכזי לשירות הלאומי, תוך שיתוף פעולה עם ארגוני חברה אזרחית מקומיים וגורמי ממשל. כך, השירות הלאומי יכול להציע שירותים איכותיים בשכונות הזקוקות לכך, עם מתנדבות ומתנדבים מן המקום.

7. **הכשרה מקצועית לקראת השירות ובמהלכו:** כדי לאפשר לצעירות ולצעירים ממזרח ירושלים נקודת התחלה מהותית טובה יותר מבחינה תעסוקתית ואקדמית, יש לתגבר את ההכשרה המקצועית במסגרת השירות הלאומי. בכלל זה ניתן להציע קורסים מקצועיים המעניקים תעודה מוכרת, שיפור הציונים בבחינות הבגרות וקורס הכנה לבחינה הפסיכומטרית. יתרון משמעותי יהיה בפיתוח מסלולי התנדבות הקשורים ישירות לתחומי תעסוקה נדרשים במשק.

8. **לימוד עברית ברמה גבוהה:** רמת השליטה של ערביי מזרח ירושלים בעברית נמוכה, ומהווה חסם מרכזי לשילוב בתעסוקה ובאקדמיה. מוצע לפעול לשיפור משמעותי של השליטה בעברית של המתנדבות והמתנדבים באמצעות מתן אולפן עברית איכותי, צעד שיכול להוות גורם משיכה חיובי משמעותי לשירות הלאומי, כפי שקורה כיום בתחום האקדמיה – בשילוב של צעירות וצעירים ממזרח ירושלים במכינות הקדם-אקדמיות.

9. **הכנת הגופים הקולטים:** הגופים המשלחים אמונים על ליווי הגופים הקולטים בתהליך הקליטה של המתנדבים. מוצע להעמיק את ההכשרה והליווי הללו. בין היתר, מוצע לכלול בהכשרה נושאים שעלו כקשיים וכאתגרים במחקר, ובהם היכרות עם מזרח ירושלים (למשל, משמעות המגורים בשכונות מעבר לגדר), התמודדות עם אתגרים בהתמדה, יצירת משימות איכותיות ועוד.

10. **ליווי הבוגרות והבוגרים בשילוב בתעסוקה ולימודים:** מהראיונות עם הבוגרות ועם הגופים המשלחים עולה צורך בהוספה של ליווי מובנה של הבוגרות והבוגרים בתום השירות, במעבר לשילוב התעסוקה ובלמודים.

הצעות למחקרי המשך

מן המחקר עלו גם רעיונות למחקרי המשך:

1. **העמקת ההיכרות עם אוכלוסיית המתנדבות והמתנדבים:** מחקר שילמד את המאפיינים האישיים, המשפחתיים והחינוכיים של המתנדבות והמתנדבים, ההבדלים בין השכונות, והמוטיבציה לשירות הלאומי (ובמיוחד של אלה מהשכונות שמעבר לגדר הפרדה) ואת הזיקה לתוכנית הלימודים הישראלית.
2. **תרומת השירות הלאומי לבוגרות ולבוגרים:** מחקר שיתמקד בבוגרות ובבוגרים ויבחן את המידה והאופן שהשירות הלאומי תרם והיווה נקודת מפנה ומקפצה עבורם לחיים הבוגרים, אם זה בשילוב בתעסוקה ובלימודים – מה עושים הבוגרות והבוגרים ואיכות העיסוק שלהם, הצלחות, התרומה הממשית והתרומה הנתפסת של השירות הלאומי לחייהם, מימוש המענק והפיקדון וכיצד התקדמו באמצעותם. ניתן לבחון את מצבם כשלעצמו, או במחקר משווה עם צעירות וצעירים שלא שירתו בשירות לאומי.
3. **שינויים בתפיסת השירות הלאומי במזרח ירושלים:** מחקר אורך שיעקוב אחר שינויים בתפיסת השירות הלאומי והטרמינולוגיה שמשמשת בנושא.

- אלמסי, א' (2024). **חייבי הגיוס בני 18 ושיעור הגיוס לפי קבוצות אוכלוסייה**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.
- אלמסי, א' (2016). **הכשרות מקצועיות ותקני דיור למתנדבי השירות הלאומי**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.
- אלמסי, א' (2014). **השירות הלאומי־אזרחי בישראל**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.
- ארד, ד', ופרטוש, ע' (2022). **מידע ונתונים אודות השירות במדינת ישראל**. פנימה.
- בושריאן, ע', קובובסקי, א' ושטיין, א' (2024). **התנדבות נוער ופעילות בלתי פורמלית בחירום ובשגרה: יתרונות ההתנדבות**. משרד החינוך, לשכת המדען הראשי.
- בחברת האדם (2024). **בדם ליבם – על התנדבותם של צעירים פלסטינים ממזרח ירושלים במד"א**.
- בן סימון, ב' וקונסטנטינוב, ו' (2023). **צעירים בישראל 2023**. מכון מאיר־סג'וינט־ברוקדייל ורשות הצעירים – משרד הנגב, הגליל והחוסן החברתי.
- המשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה (2023). **תוכנית "שנת מעבר" לשיפור השתלבות הצעירים הערבים יוצאת לדרך (27 בדצמבר 2023)**.
- הרשות לשירות לאומי־אזרחי (2024). **אסטרטגיית רשות השירות הלאומי־אזרחי**. מצגת.
- הרשות לשירות לאומי־אזרחי (2021). **השירות הלאומי־אזרחי. דו"ח מסכם במסגרת תהליך שיתוף ציבור כמותי עבור הרשות לשירות לאומי**. מצגת.
- הרשות לשירות לאומי־אזרחי (2020). **השירות הלאומי־אזרחי. סיכום מחקר איכותני**. מצגת.
- ואזן־סיקרון, ל' וכאהן־סטרבצ'ינסקי, פ' (2011). **"שנת התנדבות בקהילה" – הערכת שני מודלים מתוך התכנית – לצעירות ערביות ולצעירות דרוזיות**. מאיר־סג'וינט־מכון ברוקדייל.

חדאד חאג' יחיא, נ', שביב, מ', רודניצקי, א' וזינר, א (2022). **גשר לעתיד. שנת מעבר כאמצעי למוביליות כלכלית-חברתית של צעירות וצעירים מהחברה הערבית בישראל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

חדד, נ', יניב, ע' ואסף-שפירא, י' (2023). **צעירים במזרח ירושלים: תמונת מצב**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

ח'טיב, מ', זייד, ד' ושיח' מוחמד, א' (2021). **סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל 2020**. אגודת הגליל – האגודה הערבית הארצית למחקר ושירותי בריאות.

חילו, נ' וחיים, ע' (2014). **השירות האזרחי בחברה הערבית בישראל. עדכן אסטרטגי** 17(1), 49-59.

לוי, ד' (2024). **הצעה לעדכון סדרי עדיפות לתחומי לימוד במוסדות להשכלה גבוהה לחברה הערבית**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

לוי, ד' (2023). **דור ראשון להשכלה גבוהה בישראל. תהליכי השילוב של צעירים מזרח ירושלמים באקדמיה הישראלית**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

מבקר המדינה (2023). **הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית**. דו"ח מבקר המדינה ממאי 2023.

מבקר המדינה (2021). **השירות הלאומי והשירות האזרחי. דו"ח ביקורת שנתי 77**. מזכירות הממשלה (2005). **כינון שירות לאומי-אזרחי (דו"ח ועדת עברי)**. משרד ראש הממשלה.

מדינת ישראל (2007). **החלטה מס. 1215 של הממשלה מיום 18.02.2007. נושא ההחלטה: א. כינון שירות לאומי-אזרחי (דו"ח ועדת עברי); ב. חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב-2002 ("חוק טל")**. ממשלת ישראל.

נאס (2020). **מעורבות קהילתית והשתתפות אזרחית של צעירים ערבים בישראל – מיפוי מצב בשטח והמלצות מדיניות**. חברת נאס לייעוץ ומחקר חברתי וכלכלי בע"מ.

נוי, מ' (2022). **נתונים על מתנדבי השירות הלאומי-אזרחי**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.

נוי, מ' (2022). **בין תיכון לשירות: מסגרות הגשמה והכנה לבוגרי תיכון לפני שירות צבאי או לאומי**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.

פרלמוטר, ד' (יו"ר הוועדה) (2022). **הוועדה להגדלת ההון האנושי לייטק**. משרד החדשנות, המדע והטכנולוגיה ומשרד האוצר.

קונסטנטינוב, ו', זוהר, ל', שורק, י', בן סימון, ב', חדאד חאג' יחיא, נ' ובדראן, א' (2023). **צעירים ערבים בישראל. תמונת מצב 2023**. מכון מאיר-סג'וינט-ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים.

קוצר-בורג, א' (2023). "מְחברות לְחברות: השפעת חֵברות ארגוני של פלסטינים צעירים ממזרח ירושלים במד"א על חֵברותם בחברה הישראלית". בתוך: ג'מאל, א' (עורך). **על אירוח והיענות מגמות בתנאי קיום האזרחים הפלסטינים בישראל**. מכון וולטר ליבך לחקר הדו־קיום היהודי-ערבי, אוניברסיטת תל אביב.

רמון, א' ורונן, י' (2017). **תושבים, לא אזרחים: ישראל וערביי מזרח-ירושלים 1967-** 2017. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

רשות השירות הלאומי-אזרחי (2013). **לראשונה: אולפן ללימוד עברית במזרח ירושלים** (18 בספטמבר, 2013).

שוורץ, ר' (2023). **מודלי גיוס לצבא בישראל ובעולם: סקירת חלופות**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.

Ben-Shalom, U., Hitman, G., Orr, R. T., & Rickover, I. (2022). Perceptions of security and civic services among the Arab minority youth in Israel: Empirical testing of attraction and repulsion forces. *Ethnopolitics* 23(3), 1-16.

חברי הוועד המנהל מכון ירושלים למחקרי מדיניות

דן הלפרן, יו"ר

פרופ' נאוה בן צבי

דוד ברודט

פרופ' חנוך גוטפרוינד

שי דורון

רענן דינור

ד"ר אריאל הלפרין

רות חשין

סלי מרידור

תהלה פרידמן

ד"ר נעמי פרל

גיל ריבוש

פרופ' ענת גופן

מוחמד מצרי

הרב איציק מילר

ד"ר דוד קורן, מנכ"ל המכון

בעשרים השנים האחרונות מתפתחות עבור ערביי ישראל מסגרות שונות לשירות ולהתנדבות ממוסדת של צעירות וצעירים, שהעיקריות הן שירות לאומי ו'שנת מעבר'. המחקר מבקש להעמיק בסוגיית ההתנדבות הממוסדת במסגרת השירות הלאומי של צעירות וצעירים ערבים ממזרח ירושלים ולהציע כיווני פעולה להגדלת מספר המתנדבים ולפיתוח מסלולי שירות איכותיים ומשמעותיים. המחקר כלל ראיונות איכותניים עם מתנדבות כיום ובעבר, גורמים מהעמותות המשלחות ואנשי מטה, ניתוח של נתונים מנהליים וסקירת ספרות על התרומה של התנדבות ממוסדת ודגמים של התנדבות ממוסדת ועל התפתחות השירות הלאומי-אזרחי.

דגנית לוי, חוקרת בצוות חברה ואוכלוסיות במכון ירושלים למחקרי מדיניות. בוגרת תואר שני בסוציולוגיה של החינוך ותואר ראשון בחינוך ובסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, שניהם מהאוניברסיטה העברית. בעלת ניסיון של למעלה מעשרים שנה במחקרי הערכה על פרויקטים חברתיים ובמחקר חברתי יישומי. תחומי התמחותה המרכזיים הם חינוך, השכלה גבוהה וצעירים ונוער בסיכון, תוך התמקדות בקבוצות מיעוט.

רהף אלסנד, חוקרת ועוזרת מחקר פרילנסרית, ביצעה מחקרים רבים במכון ירושלים למחקרי מדיניות ובגופים נוספים. בעלת תואר שני בלימודים משולבים במדעי החינוך, במסלול אישי למצטיינים ותואר ראשון בחינוך ובשפה וספרות ערבית שניהם מהאוניברסיטה העברית. עבודת התזה שלה עסקה בסוגיית הזהות של מורים פלסטינים המלמדים בבתי ספר יהודים בירושלים. רהף עובדת כיום כרכזת פדגוגית במרכז החדשנות החינוכי "ביתא מחנכים", העוסק בהכשרת ופיתוח של מורים בירושלים.

נועם שני, עוזרת מחקר במכון ירושלים למחקרי מדיניות, סטודנטית לתואר שני באנתרופולוגיה, בוגרת תואר ראשון בהצטיינות בסוציולוגיה, אנתרופולוגיה ולימודי אסיה, האוניברסיטה העברית. תחומי התמחותה המרכזיים הם אנתרופולוגיה של דת, מגדר וסוציולוגיה של החברה הישראלית.

מכון ירושלים למחקרי מדיניות הוא מכון מחקר וחשיבה המוציא מירושלים תורה חברתית, כלכלית ומרחבית בת-קיימא. המכון, שהוקם בשנת 1978, הוא הכתובת שמעצבי מדיניות פונים אליה לביור, קידום והגדרת סוגיות מרכזיות בחקר ירושלים ומדינת ישראל. מחקריו ופעילותו של המכון מסייעים למוסדות ולגופים לעצב וליישם מדיניות חדשנית ואפקטיבית. ירושלים מהווה עבור המכון מקור השראה, שדה מחקר מעבדה ומרחב יעד להשפעה. פיתוח העיר לטובת מגוון תושביה, אוהביה ומאמיניה וחיזוק מעמדה הגלובלי עומדים בראש סדר היום של המכון.